

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.5.7>

ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ЗА ЇХ ВЧИНЕННЯ

Баладига Сергій Павлович,

аспірант другого курсу кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету

Статтю присвячено проблемам, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування воєнних злочинів рф на території України, та проблемам притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні. Надано характеристику воєнним злочинам згідно з українським та міжнародним законодавством. Досліджено статистику вчинення воєнних злочинів на території України протягом шести місяців повномасштабної війни на території Київської, Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей. Проаналізовано українське законодавство щодо відповідальності, яка настає за вчинення воєнного злочину. Встановлено, що основною проблемою, яка заважає ефективному розслідуванню воєнних злочинів, скоєних військами рф, є активні бойові дії в місцях вчинення злочинів. Підкреслено на необхідності навчання спеціалістів, за допомогою яких розслідування буде проходити швидше та ефективніше. Надано визначення та з'ясовано правову природу Міжнародного кримінального суду, історію створення та категорію справ, які суд розглядає. Акцентовано увагу на необхідності внесення змін у чинне кримінальне законодавство задля подальшої ратифікації Римського статуту. З'ясовано, що Верховною Радою України прийнято законопроект, яким передбачено внесення змін у кримінальне законодавство, однак станом на кінець 2022 року законопроект так і не підписаний Президентом України, а отже, закон не набув чинності. Досліджено можливість притягнення посадовців російської федерації до кримінальної відповідальності за допомогою Міжнародного кримінального суду чи іншого міжнародного органу, який має необхідні повноваження. Проаналізовано думки експертів, юристів кримінального права щодо можливості розгляду злочинів російської федерації Міжнародним кримінальним судом. Також зроблено аналіз перших рішень українських судів щодо винесених вироків стосовно російських військових, що вчинили воєнні злочини після повномасштабного вторгнення в 2022 році. Виділивши окремі проблеми, з якими стикаються правоохоронні органи та суди під час розслідування воєнних злочинів, зроблено висновок щодо можливого вдосконалення процесу слідства.

Ключові слова: злочин, докази, розслідування, інформація, Міжнародний кримінальний суд, ратифікація, Римський статут, вирок суду.

Baladyiha Serhii. The problems of investigation of war crimes on the territory of Ukraine and prosecution of persons for their commission

The article is devoted to the problems faced by law enforcement agencies during the investigation of war crimes of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the problems of bringing to justice the persons guilty of their commission. War crimes are described according to Ukrainian and international legislation. The statistics of the commission of war crimes on the territory of Ukraine during six months of full-scale war on the territory of Kyiv, Kherson, Zaporizhzhya,

Donetsk and Luhansk regions were studied. The Ukrainian legislation regarding the responsibility for the commission of a war crime is analyzed. It was established that the main problem that hinders the effective investigation of war crimes by the troops of the Russian Federation is active combat operations in the places where the crimes were committed. The need to train specialists with the help of which the investigation will proceed faster and more efficiently is emphasized. The legal nature of the International Criminal Court, the history of its establishment and the category of cases that the court considers are defined and clarified. Attention is focused on the need to make changes to the current criminal legislation for further ratification of the Rome Statute. It was found that the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a draft law, which provides for the introduction of changes in the criminal legislation, but as of the end of 2022, the draft law has not been signed by the President of Ukraine, and therefore the law has not entered into force. The possibility of bringing officials of the Russian Federation to criminal responsibility with the help of the International Criminal Court or another international body that has the necessary powers has been investigated. The opinions of experts, lawyers of criminal law regarding the possibility of consideration of crimes of the Russian Federation by the International Criminal Court were analyzed. An analysis was also made of the first decisions of Ukrainian courts regarding the sentencing of Russian military personnel who committed war crimes after the full-scale invasion in 2022. Having singled out certain problems faced by law enforcement agencies and courts during the investigation of war crimes, a conclusion was made regarding the possible improvement of the investigation process.

Key words: crime, evidence, investigation, information, International Criminal Court, ratification, Rome Statute, court verdict.

Після початку повномасштабної війни РФ на території України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, кількість вчинених військовими РФ воєнних злочинів значно зросла порівняно з початком війни 2014 року. З кожним наступним кілометром звільненої української землі на Харківщині, Херсонщині, Донеччині кількість виявлених злочинів, вчинених військовими РФ, знову ж таки невпинно зростає.

Безумовно, кожен злочин має бути розслідуваний, а особа чи група осіб, що його вчинила, покарані. Станом на вересень 2022 року після семи місяців війни кількість вироків суду дорівнювала менше десяти, хоча ще декілька десятків проваджень перебувають на розгляді у суді. Тому ефективність та швидкість розслідування воєнних злочинів має надважливе значення для ілюстрації суспільству наявності справедливості.

Показником роботи слідчих правоохоронних органів насамперед є кількість завершених кримінальних проваджень із направленням обвинувального акта до суду, де суд своєю чергою виносить вирок особам, які прийшли з війною в Україну.

Актуальність вибраної теми зумовлюється насамперед затягуванням процесу розслідування воєнних злочинів та винесення судами вироків як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин.

Питанню дослідження відповідальності за воєнні злочини в основному займалися вчені В. Глушков і К. Фетісенко, О. Фесенко. На рівні дисертаційної роботи В. Миронова здійснила аналіз проблем встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни; І. Колотуха вивчав інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права; С. Мохончук працював над концептуалізацією удосконалення кримінально-правової охорони миру та безпеки людства з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань нашої держави, а також досвіду зарубіжних країн; М. Піддубна досліджувала процес імплементації норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини до законодавства України та ін. Але, незважаючи на наявні дослідження, ця тема потребує додаткової уваги та вирішення наявних проблем, що стають перешкодою в розслідуванні та притягненні до відповідальності злочинців за вчинені військові злочини.

Метою дослідження є насамперед окреслення проблем, з якими стикаються правоохоронні органи під час розслідування воєнних злочинів РФ на території України, та власне проблеми притягнення до відповідальності винних осіб, знаходження шляхів та методів для їх вирішення.

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала вторгнення по всіх східних кордонах України та з території Білорусі зокрема. За дев'ять активних місяців бойових дій окупанти поранили та вбили тисячі цивільних громадян, грабували майно українців, руйнували будинки громадян та вчиняли інші воєнні злочини. В розумінні міжнародного та національного законодавства всі ці факти є воєнними злочинами.

Воєнний злочин – це свідоме грубе порушення законів та звичаїв війни. Воєнний злочин є одним з міжнародно-правових злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом), до яких також належать злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії [1].

Така категорія злочинів є складною та має певні особливості, за своєю природою воєнні злочини є одними з найтяжчих і найсерйозніших злочинів, відомих людству. Щоб розслідувати такий злочин, потрібно зібрати великий масив доказів, які мають бути беззаперечними під час розгляду кримінального провадження у суді, що дасть підстави для винесення законного вироку. Кожен зафіксований факт, фото чи відео відіграє важливу роль для покарання злочинців.

Правоохоронні та судові органи повинні бути адаптовані до сьогодення та ефективно, а саме головне результативно здійснювати розслідування таких злочинів, як наслідок, суди виноситимуть законні вироки. Зауважу, що після повномасштабного вторгнення ефективність розслідування правоохоронцями кримінальних проваджень воєнних злочинів суттєво зросла, що підтверджується збільшенням кількості розпочатих та переданих до суду кримінальних проваджень [2].

За словами заступника Міністра внутрішніх справ України Євгена Єніна, станом на кінець жовтня Національна поліція відкрила більш як 39 тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних зі злочинами російських військових та колаборантів на українській території, 324 особам уже повідомлено про підозру, а до суду вже скеровано 180 кримінальних проваджень [3].

Стаття 438 Кримінального кодексу України визначає, що саме вважається пору-

шенням законів та звичаїв війни. Зокрема, це «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [4].

Щодо воєнних злочинів українське законодавство відсилає до міжнародних договорів. Зокрема, у Женевських конвенціях, додаткових протоколах до них та Римському статуті Міжнародного кримінального суду до воєнних злочинів відносять умисне вбивство цивільного населення, катування, привласнення майна без необхідності, взяття у заручники, невибіркові напади, що зачіпають цивільних, депортація, атаки на госпіталі, релігійні, освітні та наукові об'єкти, примус військовополонених до служби у збройних силах ворожої держави та інше.

Важливо зазначити, що на воєнні злочини не поширюються строки давності, а отже, правоохоронні органи та суди не обмежені в часі розслідування таких злочинних діянь.

Розслідування воєнних злочинів для правоохоронців – це абсолютно новий напрям роботи, адже більшість ніколи не розслідували такі злочини, саме тому важливо швидко адаптуватись до реалій сьогодення та ефективно виконувати роботу з розслідування таких злочинів. Матеріали, які отримані правоохоронцями, в майбутньому також можуть бути використані як у національних, так і міжнародних судах для притягнення високопосадовців рф до відповідальності за вчинені злочини.

Під час розслідування воєнних злочинів варто не підходити до такого питання як «всі апріорі винні», так і важливо керуватися виключно одержаними фактами, а не емоціями. Кожну справу мають супроводжувати належні допустимі докази, що своєю чергою дасть суду можливість винести законний обґрунтований вирок. Кожне кримінальне провадження, кожний обвинувальний акт, що переданий до суду

з порушенням вимог кримінального процесуального кодексу, немає жодного значення та не створює наслідків, що своєю чергою ставить під сумнів діяльність судових органів у суспільства. Варто додати, що Україна є правовою державою, а тому кожен вирок, винесений судом, має бути обґрунтований та доведений, і аж ніяк не може ґрунтуватися на припущеннях [5].

Безумовно, з'ясування обставин, пов'язаних із воєнним злочином, містить низку перепон для їх ефективного розслідування, а тому виявлення таких проблем та швидке їх вирішення стане основним елементом, який допоможе збільшити ефективність слідства.

Насамперед великою проблемою розслідування воєнних злочинів є неможливість здійснювати слідчі дії на територіях, які не підконтрольні Україні, на яких відбуваються активні бойові дії. Постає проблема з допитом осіб, які можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення, а також проблема із затриманням потенційних злочинців через їхнє перебування на окупованих територіях. Більшість осіб, які так чи інакше причетні до воєнних злочинів, вчинених на території України, виїхали до рф та на території так званих ЛНР та ДНР, тому важливо приділити увагу перш за все злочинам, що вчинені на підконтрольній Україні території, та підозрюваним особам, які перебувають в Україні. Що ж до осіб, які перебувають поза межами підконтрольних територій України, то варто зібрати доказову базу вчинення злочину, щоб у найближчому майбутньому притягнення таких осіб до відповідальності не стало проблемою [6].

Для ефективного розслідування злочинів правоохоронцям необхідно зібрати якомога більше доказів, які підтверджують вчинення особами такого діяння. Такими доказами може бути інформація, отримана за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі отримана за допомогою прослуховування телефонів осіб, причетних до вчинення злочину, отримання доступу до електронної поштової скриньки особи тощо; відомості, отримані із засобів масової інформації та із всесвітньої мережі Інтернет, а також допит свідків чи потерпілих, що змогли виїхати на підконтрольну Укра-

їні територію. Збирання таких доказів є вкрай важким та водночас небезпечним процесом, адже сама фізична присутність правоохоронців для отримання доказів поблизу місць проведення бойових дій має бути забезпечена безпекою для їхнього життя та здоров'я, що здійснити вкрай неможливо.

До прикладу, одним зі злочинів, що належить до воєнних, є руйнування майна осіб через ракетні обстріли військовими рф. Для ефективного розслідування правоохоронці повинні прибути на місце події, зафіксувати подію, дослідити місце влучення ракети, снаряду тощо, допитати свідків події, зафіксувати залишки снарядів ракети і так далі. Досить важливо це зробити відразу після надходження повідомлення про руйнування майна. Проте в умовах війни, коли обстріл тієї ж місцевості може повторитися знову в будь-яку хвилину, здійснити слідчі дії правоохоронцям майже не вдається, що, звісно, впливає на результат розслідування [7].

Наступною проблемою, з якою стикнулася держава під час розслідування воєнних злочинів, є кадровий потенціал. Зокрема, під час розслідування та огляду місця події повинен бути залучений військовий фахівець, який відповідно до ст. 71 КПК України має статус спеціаліста. Однак держава до лютого 2022 року майже не займалася підготовкою таких спеціалістів, як наслідок, кількість фахівців є досить обмеженою.

Кінцевою метою розслідування воєнних злочинів має стати трибунал над посадовими особами росії, які сприяли повномасштабному вторгненню в Україну. Звичайно, що війська рф прийшли на територію України лише після наказів головнокомандувача та їх командирів, тому не лише військовослужбовці, які фізично перебувають в Україні, мають отримати покарання, а й їхнє керівництво. Притягнення до відповідальності таких осіб можливе виключно за допомогою Міжнародного кримінального суду.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) – перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Заснований на основі Рим-

ського статуту, прийнятого в 1998 році, існує з липня 2002 року. На відміну від інших міжнародних і змішаних кримінальних судів, МКС є установою, що діє постійно, у його компетенцію входять злочини, здійснені після набуття чинності Римського статуту. Суд розташований у місті Гаазі, проте за бажанням засідання можуть проходити у будь-якому іншому місті. Міжнародний кримінальний суд не слід плутати з Міжнародним судом ООН, який також засідає в Гаазі, але має іншу компетенцію. МКС не входить в офіційні структури Організації Об'єднаних Націй, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН [8].

Не варто забувати, що для досягнення поставленої мети – притягнення високопосадовців РФ до відповідальності – необхідно, щоб отримані слідчими докази відповідали всім необхідним нормам у разі направлення таких доказів до Міжнародного кримінального суду. Спеціалістів, які мають знання та навички зі збору доказів до МСК, в Україні бракує.

У рамках правової допомоги Міжнародний кримінальний суд надіслав до України слідчих, які станом на листопад 2022 року вже працюють у спільних групах з українськими слідчими та допомагають збирати докази, що в майбутньому будуть розглянуті в МСК.

Здається очевидним, що процес збирання доказів та розслідування воєнних злочинів в Україні буде здійснюватись не один місяць, а то й декілька років, залежно від продовження військової агресії РФ. Тому з метою збільшення ефективності діяльності слідчих груп за участю слідчих МСК необхідно створити умови для ефективної роботи, до прикладу, насамперед важливо створити офіс, який надасть робочі місця для представників МСК та забезпечити всім необхідним для їхньої діяльності.

Окремої уваги заслуговує питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Відповідно до Римського статуту Міжнародний кримінальний суд є «постійним органом та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства та

доповнює національні системи кримінального правосуддя» [9]. Україна підписала Статут 20 січня 2000 року, однак ще не ратифікувала його. Основною причиною, яка водночас є і проблемою для ратифікації Римського статуту МСК, є те, що українське кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство не відповідає нормам Статуту.

Ще до початку повномасштабного вторгнення Україна розпочала процес законодавчих змін, зокрема, 20.05.2021 року було прийнято законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права № 2689 від 27.12.2019 року. Однак станом на листопад 2022 року він усе ще не підписаний Президентом, а отже, не набув чинності.

При цьому юрисдикцію Міжнародного кримінального суду Україна визнала ще в 2015–2016 роках, але так і не стала членом цього договору, відповідно, зараз весь обсяг представництва доказів визначає виключно МКС.

Перевага Римського статуту полягає в тому, що його не має ратифікувати інша сторона, яка розпочала війну, тому що це унікальна інституція, постійний трибунал, який не визнає імунітети інших країн. Тому нератифікація росією Римського статуту не перешкоджає Україні притягнути її до відповідальності.

Попри це, серед науковців, експертів, юристів в Україні та світі існує дискусія з питання, чи може Міжнародний кримінальний суд притягнути росію до відповідальності за воєнні злочини в Україні, якщо Україна не ратифікувала Римський статут. Майкл Ньютон, експерт з воєнних злочинів університету Вандербільдта, в інтерв'ю «Голосу Америки» зазначив про важливість, щоб зібрані докази були загальнодоступними будь-якому суду в будь-якій країні, який буде займатись розслідуванням і має необхідну юрисдикцію. Прокурор міжнародного кримінального суду Карім Хан у своєму зверненні також зазначив, що міжнародне право забезпечить покарання винних і всіх тих, хто за допомогою зброї та ракет здатний налякати найуразливіших. Натомість юрист-міжнародник Борис Бабін зазначає, що МКС розслідує

всі міжнародні злочини, незалежно від того, хто їх вчинив, однак ратифікація Римського статуту державою, яка ініціює таке розслідування, є обов'язковою.

Інших інституцій, міжнародних органів, судів, які мають право притягнути до відповідальності високопосадовців рф за розпочату агресію, наразі не існує. Саме тому, щоб подібні дискусії не мали місце, Україна зобов'язана якнайшвидше допрацювати зміни у кримінальне законодавство та ратифікувати Римський статут, що дасть можливість Міжнародному кримінальному суду здійснювати правосуддя над військовими рф та їхнім керівництвом.

Щодо вироків українських судів, то починаючи з 2014 року, в яких були ознаки вчинення воєнних злочинів, подібні злочини кваліфікувалися як тероризм і надалі залишалися в площині українського законодавства, тоді як така категорія справ підпорядковується виключно міжнародному гуманітарному праву [10].

Першим з 24 лютого 2022 року став вирок за ст. 438 КК України військовослужбовцю рф, командиру військової частини 32010 Вадиму Шишимаріну. Його за вирок суду першої інстанції засудили до довічного ув'язнення за вбивство 63-річного мирного жителя на Сумщині, а потім змінили вирок на 15 років позбавлення волі. Станом на вересень 2022 року таких вироків для військових рф є 9, що, звичайно, є занадто мало, порівнюючи з наслідками вторгнення рф на територію України, а саме кількістю зафіксованих убивств, поранень цивільного населення, руйнування майна тощо.

Дослідження підтвердило припущення, що відсутність донедавна практики розслідування воєнних злочинів вплинула

та надалі впливає на ефективність такого розслідування. Окреслені в цій статті проблеми необхідно якнайшвидше вирішувати задля притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення воєнних злочинів. Після звільнення окупованих територій та встановлення всіх фактів вчинення воєнних злочинів винні особи мають будуть притягнуті до відповідальності, саме це стане прикладом для інших держав не розпочинати військову агресію стосовно інших країн. В іншому випадку, якщо воєнні злочини не будуть розслідувані та не буде винесено вироків, це стане лише додатковим поштовхом для виникнення нових військових конфліктів у світі.

У разі застосування положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України правоохоронним органам слід орієнтуватися на практику міжнародних кримінальних судів, доктрину, авторитетні коментарі міжнародного гуманітарного права та положення міжнародних договорів. Вивчення та впровадження передового зарубіжного досвіду і міжнародних стандартів використання криміналістичних та медичних знань збирання доказів воєнних злочинів, розширення практики створення спільних слідчих груп, залучення іноземних фахівців має актуальне значення для правоохоронної системи.

Проблема, як-то постійні бойові дії, що заважають розслідуванню злочинів, є, очевидно, такою, яку можна вирішити лише військовим шляхом, проте проблема створення умов для підготовки спеціалістів, слідчих з розслідування воєнних злочинів, ратифікація Римського статуту є такими, які слід вирішувати негайно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Репецький В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Міжнародне право*. 2009. № 1. С. 120–125.
2. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник. Харків : Консум, 2000–2001. 528 с. URL: <http://librarium.cc.ua/> (дата звернення: 24.11. 2022).
3. Понад 39 тисяч. У МВС назвали кількість проваджень щодо воєнних злочинів РФ *НВ* : вебсайт. URL: <http://www.nv.ua> (дата звернення 26.11.2022).
4. Кримінальний кодекс України станом на 06.11.2022 р. / *Верховна Рада України* від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

5. Воєнні злочини на Донбасі. В чому складнощі розслідування і притягнення до відповідальності винних? *Радіо Свобода* : вебсайт. URL: <http://www.radiosvoboda.org/news> (дата звернення: 26.11.2022).

6. Досудове розслідування воєнних злочинів. *Вектор прав людини* : вебсайт. URL: <http://www.hrvector.org> (дата звернення: 26.11.2022).

7. Документування воєнних злочинів – природний процес відновлення справедливості. *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : вебсайт. URL: <http://www.helsinki.org.ua> (дата звернення: 26.11.2022).

8. Міжнародний кримінальний суд. *Вікіпедія – Вільна енциклопедія* : вебсайт. URL: <http://www.uk.wikipedia.org> (дата звернення: 26.11.2022).

9. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Офіційний переклад від 01 липня 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 20.11.2022).

10. Шевченко О. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. *Національна академія прокуратури України* : матеріали круглого столу, 2016. С. 175.